

II. РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ

УДК 502.62:502.63 (477.52)

DOI: 10.5281/zenodo.1495368

В. В. Вертель

ORCID ID 0000-0002-7662-7585

vertelvladislav@gmail.com

ГЕОЛОГІЧНІ ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ СУМЩИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вертель В. В. Геологічні природоохоронні території Сумщини: сучасний стан, проблеми та перспективи. – Природничі науки. – 2018. – **15**: 25–32.

Департамент екології та охорони природних ресурсів Сумської обласної державної адміністрації

У статті розглянуто історію дослідження та створення геологічних природоохоронних територій Сумської області. Здійснено узагальнення даних щодо сучасного стану геологічних об'єктів природно-заповідного фонду Сумщини, а також окреслений перелік наявних на її території нових, перспективних для заповідання ділянок. Подано перелік існуючих проблем у сфері охорони пам'яток неживої природи Сумської області, а також можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: охорона природи, геологічна пам'ятка природи, природно-заповідний фонд, Сумська область.

Vertel V. V. Geological environment – oriented territories of Sumy region: contemporary state, problems and perspectives. – *Prirodniči nauki*. – 2018. – **15**: 25–32.

Department of ecology and resource conservancy of Sumy region state administration.

The article presents the history of research and creation of geological conservation areas in the Sumy region. The data on the current state of geological objects of the nature reserve fund of the Sumy region are summarized, as well as a list of new objects on its territory for conservation is presented. A list of current problems in the field of protection of the non-living nature of the Sumy region, as well as possible solutions are given.

Key words: environmental protection, geological natural landmark, nature reserved fund, Sumy region.

Вступ. Наша особиста історія – історія людства, невід'ємно пов'язана з історією Землі, нашого спільного, давнього та неймовірно красивого дому. На цей геологічний момент наш обов'язок вибрати такий шлях, щоб не залишити людство без майбутнього та зберегти окрім самих себе те, що нас оточує. Невід'ємною складовою природи, що нас оточує, є геологічне середовище. Щоб окреслити методи вирішення існуючих проблем у галузі охорони та збереження пам'яток неживої природи необхідно проаналізувати сучасний стан геологічних заповідних територій та розглянути можливі шляхи розширення переліку ділянок, яким у майбутньому можливо було б присвоїти природоохоронний статус.

Обов'язковою складовою національного природоохоронного законодавства України є створення природоохоронних територій, які на сьогодні є єдиним реально працюючим в країні механізмом охорони природних багатств. Оскільки вимоги до охорони природи в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) значно вищі ніж в Україні, то важливою частиною євроінтеграції є розвиток мережі природоохоронних територій.

Мета статті. Робота підготовлена у зв'язку з прийняттям Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року, затвердженою постановою КМУ від 06.08.2014 № 385 [12] у якій затверджені показники площ територій природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ), що мають бути додатково створені в кожній з областей України. Найближчим часом ми плануємо активізувати роботу зі створення нових територій та об'єктів ПЗФ Сумської області з огляду на обраний Україною курс до вступу в ЄС та виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [7].

Аналіз попередніх публікацій. Про наявність на території області цінних геологічних об'єктів науковцям та працівникам природоохоронних установ відомо було досить давно. Але тільки у 1970 р. першими геологічними об'єктами, які отримали природоохоронний статус, стали 2 загальногеологічних заказника – «Гора Золотуха» та «Камінські піщаники». Оголошення офіційного природоохоронного статусу цих об'єктів послугувало відправною точкою охорони геологічної спадщини регіону. Динаміка створення геологічних об'єктів наведена на рисунку 1.

У 1987 р. виходить книга «Геологические памятники Украины», у якій Г. Г. Мурашківською та Н. Є. Коротенко наведений короткий перелік геологічних пам'яток Сумщини. У довіднику-путівнику наводиться опис 5 існуючих та 3 проєктованих геологічних пам'яток природи та заказників [6].

У 1994 р. відбулась наукова конференція «Заповідна справа на Сумщині», дві доповіді якої були присвячені охороні геологічних пам'яток – Лучанському розрізу та г. Золотусі [8, 9]. Вслід за цим, у 1999 р. вийшов у світ збірник – «Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Природно-заповідний фонд області», у якій Г. П. Крейденковим та В. В. Чайкою проаналізовано існуючі та перспективні геологічні заповідні об'єкти Сумщини [10].

У 2011 р. виходить з друку чотиритомна монографія – «Геологічні пам'ятки України», де у IV томі видання наведений перелік 2 заказників і 5 пам'яток природи Сумщини, що мають офіційний статус та 3 перспективних для заповідання об'єкта [5]. В останнє десятиліття проблемами охорони неживої природи та геологічних пам'яток зокрема, займались В. В. Чайка [13, 14] та В. В. Вертель [1–4].

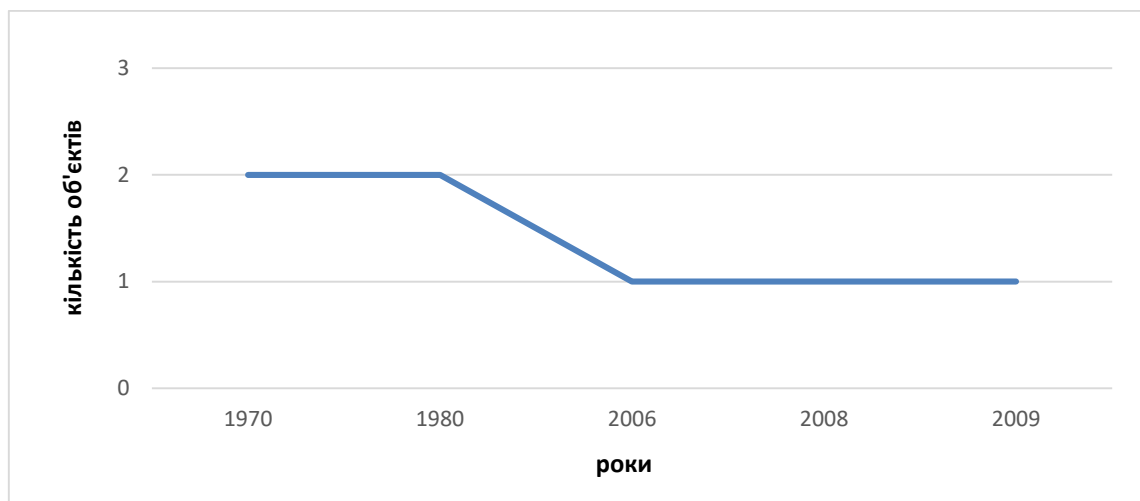

Рис. 1. Динаміка створення геологічних природоохоронних об'єктів Сумської області

Матеріали та методи досліджень. Матеріалом дослідження послуговував аналіз природоохоронної документації наявної у відділі природно-заповідного фонду та довкілля Департаменту екології та охорони природних ресурсів Сумської обласної державної адміністрації, а також результатів досліджень проведених автором з 2013 по 2018 роки.

Результати та їх обговорення. Переглядаючи всі існуючі наукові публікації присвячені охороні геологічної спадщини Сумської області можемо зробити висновок, що до сьогоdnішнього часу проблемі охорони подібних об'єктів не приділялася достатня увага.

У сучасних межах Сумська область займає 2383,2 тис. га або 4% території України. За даними Міністерства екології та природних ресурсів України, станом на 01.08.2018 ПЗФ України має в своєму складі 8296 територій та об'єктів загальною площею 4,318 млн. га в межах території України (фактична площа 3,985 млн. га) та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря.

На території Сумській області налічується 271 об'єкт ПЗФ загальною площею 176813,4246 га, що становить 7,42 % від площі області («показник заповідності»). Сучасна мережа природно-заповідних об'єктів включає 19 об'єктів загальнодержавного значення площею 50,5 тис. га (28,5%) та 250 об'єктів місцевого значення площею 126,35 тис. га (71,5%). Із 271 об'єкта ПЗФ Сумської області тільки 5 належать до геологічних, що складає 1,85 % від загальної їх кількості. Дані про відсоткове співвідношення площ ПЗФ по Сумській області наведено у таблиці 1.

На сьогодні офіційний природоохоронний статус у Сумській області мають 2 геологічні заказники та 5 пам'яток природи місцевого значення, їх класифікацію за категоріями та значенням наведено у таблиці 2.

Таблиця 1

Співвідношення площ природоохоронних об'єктів Сумської області

	Площа	%
Сумська область	2383203 га	100%
Природно-заповідний фонд	176 813,4246 га	7,4191 %
Геологічні об'єкти	30,2904 га	0,017 %

Таблиця 2

Геологічні об'єкти Сумської області з природоохоронним статусом

№	Об'єкт	Короткий опис
Загальногеологічні заказники місцевого значення		
1	«Гора Золотуха», біля м. Ромни	Соляний шток. Вихід на денну поверхню девонських порід
2	«Камінські піщаники» (у складі РЛП «Сеймський»), с. Камінь, Кролевецький район	Мальовниче відслонення еоценових пісковиків на березі річки зі слідами ерозії
Пам'ятки природи місцевого значення		
3	«Відслонення пісків Полтавського ярусу», с. Михайлівка, Лебединський район	Типовий розріз піщаних відкладів новопетрівської світи міоцену та берекської світи олігоцену
4	«Шпилі Полтавського ярусу», с. Шпилівка, Сумський район	Відслонення плейстоцену та сиваських верств берекської світи олігоцену
5	«Спаські валуни», с. Спаське, Кролевецький район	Експозиція валунів, свідків Дніпровського зледеніння в історії планети Земля
6	«Хоружівські валуни», с. Хоружівка, Недригайлівський район	Валун, що є свідком перебування Дніпровського льодовика
7	«Попів камінь», с. Беєве, Липово-Долинський район	Валун, що є свідком перебування Дніпровського льодовика

Як бачимо, 4 геологічних об'єкта належать до геоморфологічного, 1 – до тектонічного та 2 – до стратиграфічного типу. Один об'єкт, що має природоохоронний статус територіально входить до складу регіонального ландшафтного парку «Сеймський». Окремо слід згадати комплексну пам'ятку природи «Мамонтове» у с. Кулишівка Недригайлівського району, що водночас має як історико-культурне так і палеонтологічне значення.

У «Комплексній програмі охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 року», розробленою Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Сумській області, у плані створення та розширення території об'єктів ПЗФ місцевого значення зазначався перелік

Таблиця 3

Перспективні до заповідання геогічні об'єкти Сумської області

№	Об'єкт	Короткий опис
Пам'ятки природи місцевого значення		
1	«Лучанський розріз», м. Суми.	Розріз палеогенових, неогенових порід надзвичайно цінний у науковому плані
2	«Мамонтове», с. Кулішівка, Недригайлівський район	Місце знахідки решток доісторичних тварин в 1839 р. Водночас має історико-культурне значення
3	«Білопільські відслонення», м. Білопілья	Відслонення відкладів морени, що свідчать про геологічний період в історії Землі, пов'язаний з Дніпровським зледенінням
4	«Валун у с. Хоружівка», с. Хоружівка, Недригайлівський район	Камінь-валун, що є свідком перебування у нашому краї Дніпровського льодовика
5	«Чеберяків валун», с. Чеберяки, Роменський район	Камінь-валун, що є свідком перебування у нашому краї Дніпровського льодовика

перспективних заповідних геологічних об'єктів (табл. 3). Проте, нажаль, з цього переліку природоохоронний статус отримав лише один об'єкт – комплексна пам'ятка природи «Мамонтове».

Пошук та опис нових і реклама вже існуючих геологічних об'єктів на Сумщині слугуватиме значним поштовхом у подальшому розвитку мережі територій та об'єктів ПЗФ, сприятиме зміцненню та активному розвитку природоохоронної діяльності в регіоні. Практичні заходи з реалізації цілей Стратегії передбачені «Програмою охорони навколишнього природного середовища Сумської області на 2016-2018 роки», затвердженою рішенням Сумської обласної ради від 10.08.2016 (зі змінами від 02.03.2018). Для успішного виконання Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, нами був окреслений перелік найбільш цінних потенційних геологічних об'єктів ПЗФ області, який створений у результаті комплексного їх аналізу та обстеження [1–4] (табл. 4).

З вищевикладеного видно, що 3 геологічних об'єкта належить до геоморфологічного, 2 – до палеонтологічного та 7 – до стратиграфічного типу.

Територіально 2 об'єкти знаходяться у зоні Гетьманського національного парку (Скельське відслонення, Брили пісковиків у с. Скелька) і як геологічні пам'ятки не оформлені. Присвоєння природоохоронного статусу усім наведеним у таблиці геологічним об'єктам дасть змогу збільшити площу ПЗФ області приблизно на 90,2 га.

**Потенційні геологічні об'єкти природно-заповідного фонду
Сумської області**

№	Об'єкт	Короткий опис
Загальногеологічні заказники		
1	с. Баничі, Глухівський район	Відслонення бучацьких піщаних відкладів з лінзою кварцитовидного пісковика
2	с. Зелений Гай, Сумський район	Відслонення палеоценових (сумська світа) оповидних порід, що залягають на маастрихтській крейді
3	с. Грунівка, Краснопільський район	Розріз із контактом маастрихтської крейди та еоценових (бучацька світа) порід
4	с. Білокопитове, Глухівський район	Найпотужніше відслонення кампанських порід верхньої крейди у Сумській області
Пам'ятки природи		
5	с. Ховзовка, Путивльський район	Відслонення бучацької світи з лінзами пісковика
6	с. Курган, Лебединський район	Типовий розріз піщаних відкладів новопетрівської світи міоцену та берекської світи олігоцену
7	с. Пристайлово, Лебединський район	Типовий розріз піщаних відкладів новопетрівської світи міоцену та берекської світи олігоцену
8	с. Барилівка, Краснопільський район	Палеонтологічно охарактеризоване відслонення порід нижнього маастрихту
9	с. Шпилівка, Сумських район	Відслонення фауноносної лінзи олігоценового пісковика з залишками двостулкових молюсків
10	Скельське відслонення, с. Скелька, Охтирський район	Типовий розріз піщаних відкладів новопетрівської світи міоцену
11	Брили пісковиків с. Скелька, с. Скелька, Охтирський район	Відслонення пісковиків новопетрівської світи міоцену
12	с. Доброславівка, Охтирський район	Відслонення пісковиків новопетрівської світи міоцену

На сьогоднішній день існує ціла низка проблем пов'язаних з геологічними пам'ятками регіону. Сучасний стан заповідних об'єктів Сумщини викликає занепокоєння оскільки зростає загроза втрати перспективних для подальшого заповідання цінних геологічних комплексів. Спостерігається значне відставання розвитку системи територій та об'єктів ПЗФ в Україні порівняно з країнами ЄС, де «показник заповідності» становить у середньому близько 15%.

Руйнація сучасними фізико-географічними процесами, антропогенний тиск, недосконалість існуючої законодавчої бази – це ті чинники, які призводять до зникнення багатьох унікальних об'єктів геологічної спадщини не тільки Сумської області, але й України в цілому [8, 14]. Низький рівень екологічної освіти та інформованості населення зумовлюють загрозу нецільового використання та втрати територій та об'єктів ПЗФ.

Основна мета моніторингу подібних об'єктів полягає в системному, щорічному огляді пам'яток, які мають заповідний статус та виявлення нових, раніше не відомих, об'єктів потенційних для заповідання. Під час наукового обґрунтування зазначають тип проєктованого геологічного об'єкта, але на жаль у країні немає єдиної точки зору на їх класифікацію тому виникає плутанина. Щоб її уникнути треба розробити та ухвалити уніфіковану, загальноприйнятну класифікацію відповідних територій.

Сучасний стан формування мережі територій та об'єктів ПЗФ Сумської області характеризується скороченням темпів створення нових заповідних об'єктів, що є характерним для України в цілому. Значною мірою вказана ситуація зумовлена соціально-економічним становищем і потребує розв'язання на державному рівні шляхом внесення змін до чинного законодавства. Зокрема, необхідно спростити порядок створення нових об'єктів ПЗФ в частині погодження з органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Необхідно запровадити економічне стимулювання землекористувачів і землевласників до створення територій та об'єктів ПЗФ на своїх землях [11].

Відсутність належного фінансування заходів щодо збереження територій та об'єктів ПЗФ та брак фахівців відповідного профілю створює перешкоди для розвитку її мережі. Таким чином, потрібно передбачити у бюджетах всіх рівнів видатків для викупу земельних ділянок для наступного заповідання територій.

Особливо відчутні наслідки реформи державного управління, що була проведена в країні у 2009-2013 роках. Постановами КМУ від 13.03.2013 № 159 та 15.05.2013 № 338 були створені умови для появи альтернативних близьких за функціями органів у структурі обласних державних адміністрацій. Сьогодні ця функція покладається на підрозділи обласних державних адміністрацій. Проте штатні розписи останніх не передбачають посад науковців – геологів, що могли би надавати відповідні експертні оцінки перспективним для заповідання ділянкам. Залучення потенціалу наукових установ, у свою чергу, ускладнюється внаслідок дефіциту бюджетних коштів. Окрім того, однією з проблем є незавершене встановлення меж у натурі (на місцевості) територій та об'єктів ПЗФ.

Висновок. Було здійснено узагальнення даних щодо сучасного стану геологічних об'єктів ПЗФ Сумської області, а також окреслений перелік

наявних на її території нових, перспективних для заповідання ділянок. Окреслено перелік існуючих проблем у сфері охорони пам'яток неживої природи. Ми переконані, що лише спільним зусиллям науковців, органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій, а також всіх небайдужих громадян, зможемо зберегти ці надзвичайно цінні об'єкти для майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вертель В. В. Відслонення відкладів палеоцену – потенційні геологічні заповідні об'єкти Сумської області // Природничі науки. 2015. Вип. 12. С. 49–56.
2. Вертель В. В. Геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Шпилі полтавського ярусу» // Актуальні проблеми дослідження довкілля: Мат. V Міжнар. наук. конф., 23–25 травня 2013 р., м. Суми). Т. 1. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. С. 78–81.
3. Вертель В. В. Потенційні геологічні заповідні об'єкти природно-заповідного фонду Сумської області // Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки. 2016. Вип. 7. С. 63–70.
4. Вертель В. В. Стратиграфічні та геоморфологічні пам'ятки природи правобережжя р. Ворскла (Охтирський район Сумської області) // Природничі науки. 2016. Вип. 13. С. 92–96.
5. Геологічні пам'ятки України. Т. 4. / За ред. В. І. Калініна, Д. С. Гурського. Львів: ЗУКЦ, 2011. 280 с.
6. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / Н. Е. Коротенко, А. С. Щирица., А. Я. Каневский; 2-е изд. К.: Наук. думка, 1987. 156 с.
7. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 № 1678-VII
8. Книш М. П. Відновити заповідний статус Лучанського розрізу – геологічного пам'ятника природи Сумщини // Заповідна справа на Сумщині: Тези доп. наук. конф. Суми, 1994. С. 34–36.
9. Крейденков Г. П., Добрачева В. В. Гора Золотуха – геологический памятникприроды // Заповідна справа на Сумщині: тези доп. наук. конф. / [ред.кол.: Б. М. Нешатаєв, Г. П. Крейденков, В. О. Тюленєва та ін.]. Суми : СумДПІ ім. А. С. Макаренка, 1994. С. 33–34.
10. Крейденков Г. П., Чайка В. В. Існуючі та перспективні геологічні заповідні об'єкти Сумщини // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Природно-заповідний фонд області. Кн. 3. Суми: Джерело, 1999. С. 48–55.
11. Кривозуб І. В., Дудченко Г. І., Карлюкова О. Ю., Кулижко І. О., Бойченко Р. В. Сучасний стан мережі об'єктів природно-заповідного фонду Сумської області // Основні шляхи збереження лучно-степових екосистем України: Мат. Міжнар. науково-практ. конф., присвяченої 90-річчю «Михайлівської цілини», м. Суми, 20-22 червня 2018 р. Суми, «Сумський національний аграрний університет», 2018. С.6–9.
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6.08.2014 № 385
13. Чайка В. В. До питання про стан геологічних пам'яток Сумщини // Наукові записки Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Географічні науки. 2010. Вип. 1. С. 154–156.
14. Чайка В. В. Экологическое состояние горы Золотуха // Проблеми збереження ландшафтного, ценотичного та видового різноманіття басейну Дніпра: Зб. наук. праць. Суми: СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. С. 73–76.